

DEMASKUOTA RELIGIJA KAIP RELIGIJOS DUOTIS SEKULIARIZUOTOJE KASDIENYBĖJE

Mintautas Gutauskas

Vilniaus universitetas

Religijos studijų ir tyrimų centras

Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius

El. paštas: mintautas.gutauskas@fsf.vu.lt

Straipsnyje keliami hipotezė, kad sekularizuotoje kasdienybėje religija jau nebėra jos vidaus dalykas, bet tampa duota iš karto demaskuotu pavidalu. Remiantis J. Baudrillardo simuliacijos ir simuliacro interpretacija bei P. Sloterdijko ciniškos sąmonės analize, išryškinamas religijos demaskavimo pobūdis sekularizuotoje kasdienybėje. Straipsnio tikslas – išsiaiškinti įvairių demaskavimo būdų ontologines prielaidas. Manoma, kad visų demaskavimo būdų prielaida – susvyravęs Dievo kaip absoliučios tikrovės pripažinimas. Kaip demaskavimo forma aptariamas ateistinis Dievo neigimas. Toliau nagrinėjamas religijos kaip simuliacijos demaskavimas, kuris atskleidžia religiją kaip spektaklį, už kurio slypi tikrasis tikroviškumo matmuo – galia, psichinė realybė ar ekonominė plotnė. Remiantis H. G. Gadamerio preteksto samprata bei P. Sloterdijko ciniškos tiesos kaip nuogos tiesos interpretacija, atskleidžiamas demaskacinio mąstymo pobūdis. Parodoma, kaip demaskuojantis mąstymas išmoksta už kiekvieno teksto rasti pretekstą, už kiekvienos tiesos – nuogą tiesą. Galiausiai keliamas demaskavimo ribų ir religijos galimybes sekularizuotoje visuomenėje klausimas.

Pagrindiniai žodžiai: religija, sekularizacija, kasdienybė, simuliacija, cinizmas.

Religijos demaskavimas nėra naujas dalykas. Pirmosios religijos kritikos pasirodė dar antikos laikais. Apšvietos epocha, ypač XIX amžius ir K. Markso filosofija, pateikė rafinuotą religijos kritiką ir įvairių demaskavimo būdų. Jiems padedant, sekularizacija apėmė ne tik bažnyčios žemes, bet ir žmonių galvas. Tuo metu religijos demaskavimas kasdienėse praktikose (o ne intelektualų galvose) buvo ganėtinai skandalingas dalykas. Šiandien religijos demaskavimas praranda savo skandalingą pobūdį ir nustoja jaudinti. Įdomu tai, kad religijos demaskavimai, kurie anksčiau buvo rafinuotos filosofinės refleksijos ir kritikos dalykas, šiandien tampa kasdiene nereflektuota savaimė suprantamybe. Demaskavimas turėjo atverti akis „naiviam“

požiūriui į pasaulį, „nuplėšti kaukę“ nuo religijos ir parodyti „tikrąjį“ jos veidą. Šiandien naivumas ir refleksija susikeičia vietomis, nes demaskuota religija tampa naivaus ir nereflektuoto žvilgsnio dalyku. Pažymėtina, kad viešojoje erdvėje, viešose diskusijose, žinių laidose, kasdieniauose pokalbiuose, kai tik keliamas klausimas dėl religijos, tikėjimo, o ypač bažnyčios ir kulto, – dažnai religijos demaskavimas tampa akivaizdesnis ir tikresnis negu pati religija. Visi puikiai žino, kaip, prisidengus Dievo vardu, galima manipuliuoti žmonėmis arba „gerai gyventi“ bei užsidirbti, taip pat tenkinti įvairius geismus ir kt. Tačiau religijos kaip ypatingo žmogaus ir Dievo santykio supratimas vis labiau traukiasi į privačią erdvę, tampa vis mažiau artikuluojamas ir

toks miglotas bei paslaptingas, kad, norint jį suprasti, reikia milžiniškų supratimo pastangų. Tai ne tik verčia klausti apie tai, kiek mes dar suprantame religiją, bet ir reikalauja radikalesnio klausimo, – kokia tikrovė mums yra religija, koku būdu ji yra duota mūsų sekularizuotoje kasdienybėje? Religija kaip tikėjimas, žmogaus ir Dievo ryšys tikinčiųjų bendruomenėje sekularizuotai kasdienybei nėra duota tiesiogiai, nėra išgyvenama iš vidaus, todėl ir nėra savaime suprantama. Tačiau sekularizuotoje kasdienybėje ji neišnyksta iš akiračio. Šis kultūros fenomenas tampa duotas iš karto refleksijos demaskuotu pavidalu. Todėl galima teigti, kad ne pati religija, o jos demaskavimas tampa „susi-tikimo“ su religija forma, taigi, religijos duotybe. Sekularizuotoje kasdienybėje, kurioje pedofilijos, smegenų ir pinigų plovimo skandalai suprantamesni nei mišios, demaskavimo atverta tikrovė tampa tikresnė nei Dievo ar tikėjimo tikrovė.

Demaskavimo prielaidos

Kokią tiesą ar tikrovę atskleidžia demaskavimas? Kodėl tikrovė tampa duota tokiu būdu? Pirmiausia reikia pabrėžti, kad pats demaskavimas ir jo aiškinimai iš karto nubrėžia liniją tarp būvių „iki...“ ir „po...“ demaskavimo. Šie būviai reiškia tam tikrą santykį su tikrove. Demaskavimui kaip refleksijos formai įsteigus šią skirtį, būvis „iki...“ traktuojamas kaip nereflektuotas, betarpiškas ir net naivus santykis su tikrove, kuriam būdingas tikėjimas iliuzijomis, o būvis „po...“ – tai refleksijos ir kritikos atskleista pati tikrovė be iliuzijų, žinant, „kokia yra tikroji dalykų padėtis“. Tad paradoksali religijos duotybė yra susijusi

su šios perskyros pokyčiais – religijos demaskavimų persikėlimu iš refleksijos į kasdienybės plotmę. Kai religija buvo savaime suprantamybė religinėje nesekularizuotoje kasdienybėje, demaskuojanti refleksija buvo teorinės ar mąstymo plotmės dalykas, bet ne kasdienio gyvenimo norma. Demaskuojanti refleksija laikė savo uždaviniu keisti naivią religinę kasdienybę, nes ji, būdama naivi, nemato tikrosios dalykų padėties, to, kaip ja yra manipuluojama. Kitaip tariant, naivi kasdienybė, žiūrėdama religijos spektaklį, nemato tikrojo vyksmo – valdžios, galios ar pinigų žaidimo. Tačiau tokiam „akių atvėrimui“ persikėlus į kasdienybę, naivusis santykis su tikrove, parafrazuojant S. Kierkegaardą, tampa naivumu su refleksijos iškreiptu stuburu. Tad šiuolaikinis naivumas religijos atžvilgiu yra ne naivus religijos kaip tikrovės priėmimas, bet naivus religijos demaskavimo priėmimas. Tai reiškia ne tik tai, kad naivi kasdienybė galutine tikrove laiko demaskavimo atvertą matmenį, bet ir kritinės distancijos stoką. Kaip ir naivus tikintysis nepersvarsto religijos pagrindų, jos pretenzijų į tikroviškumą, jos genezės ir kt. (jis „tiesiog tiki“), taip ir naivi sekularizuota kasdienybė nekritiškai perima įvairias demaskavimo formas ir taip pat negali kritiškai jų persvarstyti, atsekti jų genezės bei įvertinti jų pretenzijų į tikroviškumą (tuo „tiesiog tikima“). Demaskavimas tampa supratimo prielaida. Demaskavimo tiesos nereikia atrasti, ji yra iš karto duota ir savaime suprantama. Demaskavimas tampa be kilmės, nes kyla ne iš konkretaus aiškiai identifikuojamo refleksijos šaltinio, su kuriuo būtų galima ginčytis ar diskutuoti, ji pradeda priklausyti savaime suprantamybių sričiai, dėl kurių tikrumo ir

patikimumo neklausama. Reikia atkreipti dėmesį į kasdienės akivaizdybės pobūdį – ji nėra kritinės refleksijos ir nuolatinio patikimumo tikrinimo rezultatas, ji akivaizdi, nes yra savaime suprantama.

Tačiau kokios prielaidos lemia tokį supratimą? Pirminė ontologinė prielaida, būtina bet kuriam demaskavimui, – susvyravęs Dievo kaip absoliučios tikrovės pripažinimas. Galbūt ne visada būtina paneigti Dievo tikroviškumą, tačiau jis geriausiu atveju tampa miglotas, neturintis tiesioginio ryšio su šia betarpiškai patiriama tikrove. Kitaip tariant, jis praranda savo „baudžiamąją galią“, kokią turi betarpiška tikrovė, kai su ja yra nesiskaitoma. Religiją suvokiant tik kaip socialinį fenomeną, jos ryšys su Dievu nutrūksta, ji yra laikoma nuo Dievo autonomišku dalyku. Šis autonomiškumas yra demaskavimo sąlyga, nes tik nuo Dievo tikrovės atsietą religiją gali būti demaskuota kaip spektaklis, žaidimas ar kt. Be abejo, šis autonomiškumas gali būti pripažįstamas ir religinėje perspektyvoje. Tuomet žmogus, išlaikydamas ryšį su Dievu, nesitenkina tradicinėmis religijos formomis ir ieško „tikrosios“ tikėjimo formos. Tačiau sekuliarizuotoje kasdienybėje, kalbant J. Baudrillardo terminais, Dievas yra veikiau redukuojamas į nominalų ženklą, o demaskavimas yra vykdomas, atskleidžiant ženklinį religijos pobūdį ir nurodant tikrąjį vyksmą, kurį pridengia religijos ženklų sistema¹. Vis dėlto pabrėžtina, kad kasdienybė nėra tokia skaidri kaip įvairios teorinės refleksijos ir mąstymo struktūros, todėl Dievo redukavimas į ženklus nėra principinis, Dievo buvimas gali

būti pripažįstamas, tačiau Jis paprasčiausiai „neveikia“, nesipriešina Jo kaip ženklų traktuotei.

Demaskavimas remiasi tikrovės ir regimybės perskyra, tačiau ši gali būti brėžiama skirtingose plotmėse. Kasdienybėje demaskavimas pasireiškia įvairiomis formomis, o tai susiję tiek su pasaulėžiūrinių nuostatų kitimu, tiek su teorinių konstrukčių nusėdimu kasdienybės substrate. Taigi, norint aprašyti religijos demaskavimo būdus kasdienybėje, reikia pažvelgti plačiau, – pažūrėti, kaip tai susiję su nihilistiniu ir ciniškuoju mąstymu bei simuliacijos diskursais. Būtent šie diskursai pasiūlo tam tikras teorines priemones, leidžiančias išgryninti demaskacinį požiūrį į religiją sekuliarizuotoje kasdienybėje.

Nors kasdienybėje tikrovės ir regimybės perskyra yra laikoma savaime suprantama, analizuojant galima pastebėti, kad dažnai yra nurodomi skirtingi tikroviškumo sluoksniai. Retu atveju religija yra laikoma regimybe apgaulės prasme. Demaskuojant šią regimybę, pripažįstamas tam tikras jos tikroviškumas. Dažniausiai religijos netikrumas išreiškiamas ne regimybės, bet manipuliacijos ir simuliacijos terminais. Religija suprantama kaip manipuliacija ar simuliuojama tikrovė. Vis dėlto pati simuliacija ar manipuliacija nėra suprantamos vienodai ir demaskuojant nurodo ne tuos pačius tikroviškumo sluoksnius. Tad kyla klausimas, ar galime sekuliarizuotoje kasdienybėje diferencijuoti demaskavimus pagal jų ontologines prielaidas? Ar galime rasti jų bendrumą ir sąryšius?

Vadovaudamiesi Baudrillardo simuliacijos vystymosi logika, galėtume išskirti keletą demaskavimo formų ar „stadijų“².

¹ J. Baudrillard. *Simuliakrai ir simuliacija*. Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 12.

² Ten pat, p. 13.

Pirmiausia religija yra demaskuojama kaip iliuzija, kai „už ženklų nieko nebėra“. Toks demaskavimas yra paprastas ateistinis ar mokslinis Dievo paneigimas. Antroje simuliacijos „pakopoje“ religija demaskuojama ne tiek kaip iliuzija, kiek kaip religijos simuliacija, už kurios slypi galios žaidimas, kuriame manipuliuojama sąmonėmis siekiant valdžios ir galios. Trečioje „pakopoje“ religija suprantama kaip platesnis žaidimas, kuriame manipuliuojama ne tik dėl galios ir valdžios, bet naudą gauna ir manipuliuojamasis, siekdamas tam tikro patenkinimo ir taip atverdamas ekonominę žaidimo plotmę. Dar galėtume išskirti ir ketvirtą žingsnį, kuriame galėtume kvestionuoti bet kokią nuorodą į tikrovę ir ankstesnius tikroviškumo sluoksnius, taigi, galėtume galią, psichinį patenkinimą, ekonominę plotmę taip pat „redukuoti į ženklus“. Taip religija taptų „tiesiog simuliakru, niekad nebeiškeičiamu į tikrovę, tik į save patį nepertraukiamoje grandinėje“³. Tai, anot Baudrillardo, ir būtų nihilistinės sistemos realizacija.

Taigi, pirmoji būtų religijos kaip iliuzijos demaskavimas, o trys paskesnės – religijos kaip simuliacijos atskleidimas, kai pačios simuliacijos atpažinimas gali būti diferencijuotas. Reikia pasakyti, kad mums svarbiau ne tiek „pakopos“ ar „stadijos“ kaip simuliacijos vystymasis, kiek šių neigimo, demaskavimo ir simuliacijos formų išskyrimas, kuris leistų neaiškiamame kasdienio supratimo substrate rasti pamatinius demaskavimo elementus ir ontologines prielaidas, lemiančias kasdienį požiūrį į religiją.

Religija kaip iliuzija ir kaip simuliacija

Kaip minėjome, Dievo kaip veikiančios tikrovės nepripažinimas yra religijos demaskavimo sąlyga. Šis nepripažinimas sekuliarizuotoje kasdienybėje dažniausiai yra miglotas – dažniausiai žmogus negali pasakyti nei „taip“, nei „ne“, jis negali būti tikras, kad Dievo nėra, tačiau Jo atžvilgiu yra abejingas. Sekuliarizuotoje kasdienybėje elgiamasi taip, tarsi Jo nebūtų. Dievo klausimas iškyla veikiau ribinėse situacijose kaip egzistencijos prasmės, mirties ir t. t. klausimai. Be abejo, toks miglotas ir abejingas santykis su Dievo tikrove savaime dar nėra religijos demaskavimas. Tik susietas su teoriniais ar ideologiniais kontekstais (iš jų kildamas ir juos paremdamas), jis tampa demaskuojančiu požiūriu į religiją. Kasdienybė skiriasi nuo teorinių ir ideologinių kontekstų, tad jie nusėda kasdienybėje primityviais ar miglotais pavidalais. Ateizmas kasdienybėje gali virsti niekuo neparemtu tikėjimu (tiesiog manant, kad Dievo nėra) ar pasireikšti ganėtinai primityviais aiškinimais, kad tokios tikrovės negali būti. Pamenu tokio primityviojo ateizmo pavyzdį: sovietiniais laikais mokytoja, aiškindama religinius klausimus ketvirtokams, sako: „Vaikai, Dievo nėra, juk pirmasis kosmonautas J. Gagarinas pakilo į kosmosą ir pamatė, kad Jo ten nėra.“ Šis primityvus ir komiškas pasakojimas labai aiškiai parodo ontologines prielaidas, kuriomis remiasi šis demaskavimas. Tikrovė suprantama kaip materialinė, apčiuopiama, matoma, čia vadovaujamosi fizikiniu pasaulėvaizdžiu, kurį pateikia gamtos mokslai ir kuris, norint to ar ne, persmelkia visą sekuliarizuotą

³ Ten pat, p. 12.

kasdienybę. Turbūt todėl labai lengvai susidorojama su „viduramžišku“ įsivaizdavimu, kad Dievas yra kažkur aukštai, viršuje ar danguje. Dievas netelpa į fizikinį pasaulėvaizdį, tokioje tikrovėje Dievui nėra vietos, Jis yra paprasčiausia iliuzija, kurią paneigia moksliniai atradimai.

Be abejo, toks religijos kaip iliuzijos demaskavimas jau pačioje kasdienybėje lengvai diskvalifikuojamas kaip primityvus ar nepakankamas, nors ir nėra visiškai atmetamas. Sekuliarizuotoji kasdienybė savitai pripažįsta religijos tikroviškumą. Manoma, kad religija yra tam tikra iliuzija, bet kartu suvokiama, kokia galinga yra ši iliuzija ir kaip ji veikia visą socialinę tikrovę. Religija yra redukuojama į ženklus ar ženklų sistemą, o kartu suvokiama, kokie galingi yra šie ženklai. Tačiau jų galia nurodo kitą tikrovės matmenį. Religija suprantama ne kaip Dievo ir žmogaus santykio išraiška, o kaip daug gilesnis – galios ir valdžios – žaidimas. Tokio žaidimo esmę aprašė Baudrillardas, keldamas hipotezę apie Bizantijos ikonolatrų „šiuolaikiškumą“ ir jų gebėjimus manipuliuoti:

Tačiau galima teigti ir priešingai, esą ikonolatrai buvo pačios šiuolaikiškiausios dvasios, nebijojo naujovių, ir apsimesdami, kad Dievą galima pamatyti atvaizdų veidrodyje, jau vaidino jo mirtį ir išnykimą jo reprezentacijų epifanijoje (galbūt jie žinojo, kad tos reprezentacijos nieko nebeatvaizduoja, kad tai – tik grynas žaidimas, o kartu – kad būtent čia vyksta didysis žaidimas – tuo pat metu suvokdami, kaip pavojinga demaskuoti atvaizdus, nes šie disimuliuoja tai, jog už jų nieko nėra). Šitaip elgėsi jėzuitai, grindę savo politiką virtualiu Dievo išnykimu ir pasaulietiška, vaizdingai manipuliavę sąmonėmis; taigi palaipsniui Dievas išstipsta valdžios epifanijoje, ateina galas transcen-

dencijai, kuri nuo šiol pasitelkiamą kaip alibi, laisvai įtakų ir ženklų strategijai⁴.

Toks demaskavimas nuplėšia religijos „kaukę“, parodo religiją kaip netikrą, iliuzišką, kaip apgaulingą žaidimą, kuris vis dėlto yra žaidžiamas, nes duoda naudą – vieniems reikalingą „opiumą“, kitiems galią, valdžią, pinigų, galimybę manipuliuoti masėmis ar paprasčiausiai užsidirbti. Toks demaskavimas yra „pažangesnis“, nei paprasti ateistiniai teiginiai, kad Dievo nėra. Toks demaskavimas parodo, kad religija nėra tik iliuzija, ji yra tikrovė, tačiau tokios plotmės, kuri yra kas kita nei matoma, teigiama ar tvirtinama. Religijos žaidimas yra „didysis žaidimas“, neįmanoma ir net nenaudinga jį nutraukti. Tai socialinės tikrovės dalis, turinti daugybę matmenų. Vis dėlto sekuliarizuota kasdienybė linkusi pastebėti tik porą jų. Pirmiausia ji išgelbsti „skęstantį realybės principą“⁵ ir nemato religijos kaip tokio žaidimo, kuriame būtų neįmanoma nustatyti tikroviškumo matmenį. Kaip tik siekis rasti tikroviškumo matmenį, lokalizuoti religiją sekuliarizuotoje kasdienybės tikrovėje ir veda prie to, kad religija yra lengvai redukuojama į kitus tikroviškumo matmenis. Religija traktuojama ne kaip pasireiškianti tikrovė, o kaip žaidimas, už kurio slepiasi tikrovė. Tikroji tikrovė yra ten, kur manipuluojama sąmonėmis. Dievo baimė ar paklusnumas Jam lengvai perskaitomi kaip ženklai, nurodantys ne Dievą, bet galios ir valdžios matmenį. Be abejo, nemanoma, kad religijos ženklai

⁴ J. Baudrillard. *Simuliakrai ir simuliacija*. Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 11–12.

⁵ Ten pat, p. 22.

jau nebenurodo tikrovės, kad tai tik tušti žodžiai. Veikiau išmokstama juos „tinkamai“ skaityti. Išmokstama perskaityti ne tik tai, „kas“ ženklų yra sakoma, bet ir tai, „ko“ siekiama jo sakymu. Demaskavimas parodo, kad „kas“ yra nereikšminga, daug reikšmingiau yra tai, „ko“ juo siekiama. Dievas yra tik „alibi laisvai įtakų ir ženklų strategijai“. Taigi religija suprantama kaip simuliacija, kur Dievas yra simuliuojamas, t. y. „redukuojamas į jo tikėjimo ženklus“⁶; tačiau religija kaip simuliakras yra tikra, nes tai nėra tik iliuzija. Tai tikrovė, kurioje reprezentacijos nebenurodo Dievo tikrovės, bet ir nėra grynos iliuzijos. Už jų galima atpažinti kitą tikroviškumo matmenį.

Reikia atkreipti dėmesį į šį skaitymo pobūdį kaip kasdienį santykį su aplinkine tikrove. Demaskavimas išmokina skaityti tikrovės ženklus, čia „tekstas“ tampa „pretekstu“. H. G. Gadameris pateikia tokią preteksto sampratą:

Pretekstas yra „komunikacinė ištara“, kurią „reikia suprasti ne pagal tą prasmę, kurią perteikti yra jų [tekstų] intencija, bet kuriose pasireiškia kažkas užmaskuota. Taigi pretekstai yra tokie tekstai, kuriuos interpretuojame remdamiesi tuo, ko jie kaip tik neturi omenyje. Tai, ką jie turi omenyje, tėra dingstis, už kurios slepiasi „prasmė“; taigi interpretacijai kyla uždavinys permatyti dingstį ir tuo išaiškinti tai, kas reiškiasi iš tikrųjų.“⁷

Toks skaitymo būdas nusėda kasdienybėje. Demaskavimas tampa jos mąstymo „įpročiu“⁸. Gadamerio minima interpre-

tatoriaus užduotis tampa ne tiek teoriniu uždaviniu, kiek kasdieniu skaitymo ir supratimo įpročiu. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad šio įpročio pasireiškimo sritis yra labai plati. Ji apima ne tik santykį su religija, bet ir visą tikrovę, kuri mus pasiekia per viešąją erdvę ir medijas. Taip skaityti išmokstame daugybę tekstų. Reklamos, politikų, verslininkų, žinių tekstai iš karto suprantami kaip pretekstai, už kurių slypi „tikroji“ prasmė. Net jei iš tikrųjų už jų niekas neslypi ir sakomas tikras tekstas, tai vis vien bus perskaityta kaip pretekstas. Tai, kad už kiekvieno pasakymo slypi tam tikri interesai, yra tokia savaime suprantamybė, kad jos niekas negali suspenduoti.

Ciniška tiesa kaip santykis su tikrove

Religijos demaskavimas, pretekstų identifikavimas nėra tik teorinių mąstymo būdų ar interpretacinių strategijų nusileidimas iš viršaus į kasdienybę. Jei būtų taip, dar būtų galima mąstymo būdus identifikuoti ir su jais diskutuoti ar ginčytis. Bet teorinės refleksijos pateikti religijos demaskavimai nusėda kasdienybėje, sustiprinami asmeniškai bei intersubjektyvia patirtimi ir tampa kasdienės patirties sąlygomis. Tai būtų galima įvardyti ciniškuoju santykiu su tikrove,

kaip ne mąstymo ar žemiau už mąstymą esantis dalykas, kuriam būdingas automatizmas ir nerefleksyvumas. Tačiau mums svarbiau tai, kad toks demaskuojantis mąstymas kaip tam tikras požiūris ir interpretacija, kuri nesunkiai gali būti geriau išplėtotą, tampa automatizmu, kai kiekvienas tekstas automatiškai, įprastai skaitomas kaip pretekstas. Todėl demaskuojantis mąstymas sekuliarizuotoje kasdienybėje prasideda ne tiek refleksyviai save steigdamas, kiek kildamas iš įpratimo suvokti ir mąstyti tam tikromis struktūromis.

⁶ Ten pat, p. 12.

⁷ H. G. Gadamer. *Istorija. Menas. Kalba*. Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 187.

⁸ Pasakymas „mąstymo įprotis“ skamba kaip oksimoronas, nes įprotis dažnai traktuojamas

nes „kasdienis miglotas cinizmas“⁹ turi tą pačią demaskacinę struktūrą. Kaip sako cinizmo analitikas P. Sloterdijkas, cinizmas ir ciniškoji tiesa gyvuoja dviejų tiesų perspektyvoje. „Ciniškasis mąstymas pasireiškia tik tada, kai apie daiktus galimos dvi pažiūros – oficiali ir neoficiali, užmaskuota ir nuoga, iš herojų pozicijų ir iš kamerdinerių. Kultūroje, kur visą laiką esame apgaudinėjami, norim žinoti ne šiaip sau tiesą, o nuogą tiesą. Kur to, kas draudžiama, negali būti, turime sužinoti, kaip atrodo „pliki“ faktai, kad ir ką apie tai sakytų moralė.“¹⁰ Sloterdijkas nurodo daug platesnę dirvą, kurioje tarpsta demaskuojantis mąstymas, – kultūrą, „kurioje visą laiką esame apgaudinėjami“. Demaskuojantis tikrovės matymas nusileidžia į kasdienės praktikas ir dažnai persmelkia kasdienį veiksmą, patį demaskavimą perkelia iš refleksijos į įpročio ir kasdienybės sritį. Jei reklamą, politikų pasisakymus, žinių laidas priimsi kaip tekstą, atsipalaiduosi, tai „užkibsi ant kabliuko“ ir po kurio laiko pastebėsi, kad esi apmulkintas. Vadinas, priimdamas tikrovę, iš karto turi ją permatyti, negali jos naiviai priimti, turi matyti ne tiesą, bet nuogą tiesą, turi už preteksto rasti tikrąjį tekstą. Šiame įtarios kasdienybės kontekste pati religija nėra identifikuojama kaip ypatinga netikrovės sritis. Ateistinėms religijos neigimo strategijoms nueinant į antrą planą, dėmesys labiau telkiamas į socialines religijos apraiškas ir jos tiesiog statomos greta politikos, darbo ar mokslo

simuliacijų. Taigi struktūra yra vienoda visose srityse – už tam tikro spektaklio įžvelgiama nuoga tiesa, kuri laikoma galutine. Tačiau ciniškas tikrovės matymas turi savitumą, tad reikia klausti – kokio pobūdžio ši tiesa ir koks jos „galutimumas“?

Naudojantis Sloterdijko cinizmo analizėmis, galima išryškinti nuogos tiesos arba ciniškojo realizmo pobūdį. Ciniškasis realizmas dažnai yra asmeninės patirties pobūdžio ir dėl to atrodo, kad jis atveria pačią tikrovę. Kai jaunas mokytojas ar dėstytojas, paveiktas švietimo idėjų ir prisiramprotavęs apie tai, kokie yra jo tikslai, kaip jis padeda jaunajai kartai lavintis, tapti visavertėmis asmenybėmis, gauti taip trokštamų žinių ir t. t., suvokia, kad iš jo tereikia tik pažymio ar parašo, šis sukrečiantis plikas gyvenimo faktas atrodo kaip gryniausia realybė. Tai „nuoga“ tiesa, taip nutinka, su tuo susiduriama, tai neišmąstyta. Čia tikrovė parodo savo „baudžiamąją galią“ prieš iliuzijas, idėjas ir ideologijas. Tačiau reikia atkreipti dėmesį į šio realizmo tiesos pobūdį. Tai nėra paprasčiausias pačių dalykų pamatymas. Ši realistinė tiesa gimsta demaskavimo būdu. Nuoga tiesa yra tikresnė ne tiek dėl to, kad dalykai yra tokie, kiek dėl to, kad ji demaskuoja pirmąją. Realizmo pobūdį galėtume paaiškinti dar vienu pavyzdžiu, demaskavimą traktuodami paraidžiui – kaip kaukės nuplėšimą.

Pasitelksime vieną anekdotinį juokelį: merginos svarstė, kaip reikėtų pasipuošti per naujametinę šventę ir kokias kaukes užsidėti, ir čia geriausias pasiūlymas buvo „paprasčiausiai ateiti nepasidažius“... Šis ciniškas demaskuojantis juokelis iš karto nubrėžia liniją tarp tikrovės ir regimybės, tarp tiesos ir nuogos tiesos. „Padažytas“ veidas yra traktuojamas kaip pagražintas,

⁹ Plačiau apie kasdienį miglotą cinizmą žr. A. Sverdiolas. *Cinizmas pas mum: aukštybės redukcija*. In: *Apie pamėklinę būtį*. Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 118–119.

¹⁰ P. Sloterdijk. *Ciniškojo proto kritika*. Vilnius: Alma littera, 1999, p. 267–268.

kraštutiniu atveju – „nupieštas“, „nuglaisytytas“, „užmaskuotas“ ir t. t. Tai veidas su kauke ir ši kūryba yra grožio simuliacija. O tikrumas būtų nuoga tiesa – apnuogintas veidas „be jokių pagražinimų“. Tad jaunuoliui, besizavinčiam pasidažiusia gražuole, ciniškasis realizmas sakytų: „Manai, tai tikras jos veidas? Pasižiūrėk, kaip ji atrodo iš ryto, tik pabudusi, nepasidažiusi ir t. t. Štai realybė, štai nuoga tiesa, štai plikas gyvenimo faktas!“ Be abejo, šis „sukrečiantis“ realizmas gali būti paveikus, ir patiriamas kaip neužginčijama tikrovė. Tačiau taip išryškėja nuogojo realizmo pobūdis. Juo sekdami ir ieškodami „tikrojo“ žmogaus, galime nuklysti į ligonines ir lavonines, kur būtų tik pliki faktai, be jokio pagražinimo. Lygiai taip pat apie religiją galime, ciniškai šypsodamiesi ir žinodami nuogą tiesą, sakyti: „Žinom ką reiškia jūsų artimo meilė, kodėl jums taip patinka vaikučiai, kam renkamos aukos ir t. t.“ Šią nuogą tiesą gali patvirtinti tiek asmeninė patirtis, susidūrus su religijos atstovų abejingumu, sukčiavimu, pelno siekimu ir kt., tiek nuolat žiniasklaidoje pasirodantys demaskavimai ir kunigų begėdysčių demonstravimas. Taigi nuogasis realizmas atveria tikrovę, tačiau tik tą aspektą, kuris atsiveria naivios idealybės (ar „naivios ideologijos“¹¹) ir ciniškos realybės priešpriešoje. Kiek kritiškiau peržvelgus minėtus pavyzdžius, būtų galima klausti, ar studentų norėjimas „tik diplom“, ar „nuogas“ veidas, ar kunigų begėdystės yra galutinė tikrovė? Be abejo, šios tikrovės tiesų paneigti neįmanoma, tačiau tai tikrovės redukcija į vieną sluoksnį, kuris laikomas galutiniu. Kai kasdienybės supratimo

įpročiu tampa demaskacinis teksto kaip preteksto skaitymas, kai suprantama, kad kultūroje nuolat esame apgaudinėjami, ir tai tampa savaime suprantamybe, nuoga tiesa tampa vieša paslaptis („kad ir ką apie tai sakytų moralė“) ir daug tikresnė bei nepaneigiama, nes neiškyla į paviršių kaip aiškiai suformuluota pozicija. Ji nėra tezė, o yra tai, kas slypi už tezės. Ji yra tiesa, ties kuria suvokimas sustoja, ji yra pernelyg akivaizdi ir savaime suprantama, kad kasdienis mąstymas neklaustų toliau.

Tikėjimas kaip psichinis fenomenas ir ekonominis religijos aspektas

Religiją laikant tik socialiniu fenomenu, ji gana nesunkiai demaskuojama kaip socialinis žaidimas, kurio nuoga tiesa yra galia ar kiti interesai. Tačiau kaip į šį žaidimą „įsikomponuoja“ asmeninis sąlytis su pasauliu, liečiantis giliausius asmenybės sluoksnius, vienas kurių būtų atsakymas pačiam sau, koks yra mano santykis su Dievu? Juk žmogus gali nepriimti tam tikro socialinio žaidimo, labai norint būtų galima jame nedalyvauti. Tuo labiau kad, labai norint, būtų galima atsakyti sau į klausimą, koks yra mano asmeninis santykis su Dievu ir Jo tikrove. Jau minėjome, kad paprastas ateizmas gana lengvai diskvalifikuojamas kaip primityvus, o Dievą neigti nėra būtina. Tačiau Jam „neveikiant“ ir neturint asmeninėje patirtyje aiškių patvirtinimų dėl Jo buvimo ar nebuvimo, tenka vienaip ar kitaip „perskaityti“ religijos ir religinės patirties apraiškas. Čia demaskuojantis mąstymas pratęsia simuliacijos grandinę ir išmoko atitinkamai ją suprasti.

Ciniškasis mąstymas išmokina atpažinti savo religinius jausmus kaip naivumo

¹¹ Ten pat, p. 26.

nostalgiją. Cinizmas, kaip ir simuliacijos diskursai, yra nostalgiškas. Kadangi nuoga tiesa pernelyg apnuogina, o kartais yra visiškai nepakeliama, tai ilgimasi naivaus santykio su tikrove. Refleksijos „nesugadintas“ naivumas kartais suprantamas kaip prarastasis rojus ir pripažįstama, kad kartais geriau nematyti „to niekio, į kurį viskas veda“¹². Suprantama, kad demaskavimas, nors ir atskleidžia tiesą, nėra toks, su kurio norėtusi gyventi. Gal todėl Sloterdijkas su pasitenkinimu cituoja G. Benną, kuris išreiškia nostalgiką cinišką tiesą, – šiais laikais „būti kvailam ir turėti darbą, štai kas yra laimė“¹³. Tarsi kvailumas garantuotų naivų santykį su pasauliu, o darbo turėjimas – galimybę pragyventi ir apsisaugoti nuo nepritekliaus kančių.

Šis nostalgikumas yra vienas veiksnių, pagilinančių simuliacinį žaidimą. Suprantama kita realistinė tiesa, kad religija yra ne tik galios, bet ir išganymo žaidimas. Čia atsiskleidžia dar viena plotmė, kurioje ir manipuliuojantysis, ir manipuliuojamasis gauna naudos. Tačiau tai, kad žmogus, nepaisant visų demaskavimų, tiki ar pasiduoda religijos žaidimui, taip pat redukuojama į tam tikrą realybės plotmę. Mokslinis pasaulėvaizdis sustiprina cinišką požiūrį ir demaskuoja tikėjimą kaip psichinį fenomeną. Tai negrąžina atgal prie tikėjimo, veikiau tikėjimas pripažįstamas kaip psichinis fenomenas. Tai gali būti suprasta ir kaip natūralus polinkis kuo nors tikėti, kuris atsistoja į vieną gretą šalia kitų nukrypimų nuo normos, pavyzdžiui, menų iliuzijų, sapnų, svaiginimosi faktų. O šie, savo ruožtu, traktuojami

kaip natūralios „blogybės“, t. y. keistas ir nepaaiškinamas, bet suprantamas polinkis į netikroviškumą, iliuziją. Toks psichologinis tikėjimo supratimas giliai nusėda į savaime suprantamųjų plotmę ir tampa tikėjimo supratimo prielaidomis. Šias prielaidas gana nesunku iškelti į paviršių. Pavyzdžiui, papasakojus religinės patirties įvyki-stebuklą, kad piemenėliams ryte apsišreiškė panelė Marija, įtarioji kasdienybė iš karto pradeda klausyti, – kokios būklės buvo piemenėliai? Ką jie iš vakaro valgė ir gėrė? Ar jie nevartojo narkotinių medžiagų? O gal kartais buvo kokių nors gamtos reiškinių – rūkas, migla, kurie galėjo įgyti Marijos pavidalą? Taigi stebuklas nesunkiai „perskaitomas“ ir randama „tikroji“ dalykų padėtis – piemenėlių psichinė būklė ar gamtos reiškiniai.

Kita vertus, psichinės savybės ar naimumo nostalgija nėra tik iliuzija, tai yra realybė, su kuria tam tikrais atvejais reikia skaitytis. Kadangi ši tikrovė yra ne tiek tikrovės reprezentacijų, kiek norų ar geismų sritis, tai ji atveria patenkinimo, naudos ir verslo plotmes. Tai suteikia religijos demaskavimams (tiek kasdieniams, tiek teoriniams) dar vieną pagrindą. Šalia redukcijų į galios ar psichines plotmes religija redukuojama į ekonominę plotmę. Šiomis dienomis populiarumo viršūnę pasiekė religijos demaskavimai ekonominiu pagrindu, į kurį redukuojama visa socialinė tikrovė. Taigi religijos atstovai interpretuojami kaip tam tikra akcinė bendrovė, kuri „gamina“ išganymą, sielos ramybę ir kt., o tikintieji tampa klientais ir yra pasiruošę už tai mokėti, gauti paslaugą ar prekę – nuo krikštynų, vestuvių ar laidotuvių iki sielos nuraminimų ar vilties dėl ateities. Taigi religija ir toliau traktuojama kaip „didysis

¹² P. Sloterdijk. *Ciniškojo proto kritika*. Vilnius: Alma littera, 1999, p. 28.

¹³ Ten pat, p. 30.

žaidimas“ (tik be valdžios prievartos), kai vieniems reikia išganymo, ramybės, prasmės, o kiti tai gamina ir gauna pelną.

Religija kaip tobulas simuliakras?

Aptarti religijos demaskavimai sekularizuotoje kasdienybėje išlaiko „realybės principą“. Nors religijos ženklai nenurodo Dievo ir tikėjimo tikrovės, juos perskaičius kaip pretekstus, už jų atrandami kiti tikrovės matmenys – galia, psichika ar ekonomika. Šie matmenys yra šalia vienas kito, jie persidengia ir neneigia vienas kito. Galima klausiti, o kas toliau? Ar šie demaskavimai veda prie tolesnių simuliacijos „etapų“?

Anot Baudrillardo, paskutinė simuliacijos pakopa prasideda, kai „visa sistema pakimba ore ir tampa gigantišku simuliakru – ne irealybe, o tiesiog simuliakru, niekadosis neiškeičiamu į tikrovę, tik į save patį nepertraukiamoje grandinėje, neturinčioje nei referencijos, nei cirkumreferencijos“¹⁴. Čia svarbu ne tik tai, kad išnyksta referencija, tikrovės ir reprezentacijos perskyra, bet ir tai, kad išnyksta regimybės ir tikrovės perskyra. Kaip pažymi R. Šerpytytė, tokiu atveju „nebeįmanoma aptikti absoliutaus tikroviškumo lygmens, todėl nebegalioja ir iliuzija“¹⁵. Anot Baudrillardo, tokia yra „nihilistinė sistema“, užmetanti tam tikrą demaskuojančių interpretacijų tinklą ir nebeleidžianti rasti tikrosios prasmės. Gal todėl Baudrillardas mano, kad šiuolaikinis nihilizmas panaikina ne tik regimybių

sferą, bet ir „prasmės sferą“¹⁶. Nihilistinėje sistemoje prasmė praranda savo referentinę funkciją, nebenurodo jokios tikrovės, nebeturi prasmę įtvirtinančio ir grindžiančio pagrindo. Taigi nihilistinėje sistemoje neturėtume sustoti prie galios ar ekonominės plotmės tiesų. Jos taip pat ne galutinės. Interpretacijos sukasi ratu, nurodo viena kitą, tačiau nebegali nurodyti galutinio tikroviškumo matmens. Tiesa įgyja laikinį pobūdį, nebeįmanoma ką nors demaskuoti ir parodyti nuogą tiesą kaip tikrą ar galutinę tikrovę. Tiesa tampa nebe tikroviškumo, bet sekos klausimas. Tiesa tampa tiesa ne todėl, kad nurodo įtikinamesnį tikroviškumo matmenį, bet todėl, kad seka iš paskos ir demaskuoja prieš ją einančią tiesą kaip netikrą.

Vis dėlto, nors ir yra didelė pagunda, nereikėtų tapatinti kasdienybės su sistemos nihilizmu. Baudrillardas kaip mąstytojas teorinėje refleksijoje „stumia“ nihilizmo procesą „į pačią jo pabaigą“¹⁷. Tačiau klausimas, ar kasdienybė gali būti tokia gryna, t. y. ar ji gali tapti grynu nihilistinės sistemos įsikūnijimu. Žinoma, būtų galima parodyti, kaip nebeatskiriama kasdienybės dalis – medijos – „naikina prasmę“ ir pateikia tikrovę hiperrealybės bei simuliakrų pavidalu¹⁸. Kita vertus, kyla klausimas ne kokioje hiperrealybėje gyvena kasdienybė, bet kodėl kasdienybė linkusi išsaugoti

¹⁴ J. Baudrillard. *Simuliakrai ir simuliacija*. Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 12.

¹⁵ R. Šerpytytė. *Nihilizmas ir Vakarų filosofija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 178.

¹⁶ J. Baudrillard. *Simuliakrai ir simuliacija*. Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 182.

¹⁷ R. Šerpytytė. *Nihilizmas ir Vakarų filosofija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 181. Plačiau apie Baudrillardo, kaip nihilisto, poziciją, – šios knygos p. 175–186.

¹⁸ Plačiau apie tai žr. J. Baudrillard. *Simuliakrai ir simuliacija*. Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 29–44; A. Sverdiolas. *Apie pamėklinę būti*. Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 184.

realybės principą. Be abejo, tai būtų atskira tema. Mums svarbiau yra pripažinimas to, kad, anot A. Sverdiolo, „hiperrealybė nėra totali, ji pasirodo įrėmintą, o tai reiškia – tikrovės kontekste, kaip tam tikra sritis, ribotas, nors ir labai platus fenomenų laukas“¹⁹. Tai leidžia demaskavimus įrėminti kasdienybės kontekste, nepripažinti jų tokiais totaliais, kad apimtų visą žmogaus sąmonę.

Išvados

Nors demaskuojantis mąstymas pateikia religiją jau demaskuotu pavidalu ir tai tampa religijos duotybe, reikia klausti, ar kasdienybės substratas yra toks vienalytis, kad galėtų būti perdėm nihilistiškas ar ciniškas. Reikia manyti, kad kasdienybės substrate ne visada galioja neprieštaravimo principas, tad bandant kiek nuskaidrinti miglotą santykį su Dievu ir religija, galima konstatuoti tam tikrą šiuolaikinio subjekto šizofreniškumo laipsnį. Viena vertus, religija demaskuotu pavidalu yra savaime

suprantamybė, tai yra religijos suvokimo prielaidos, kurios dažniausiai nulemia religijos traktuotes, ypač sekuliarizuotoje viešojoje erdvėje. Kita vertus, sekuliarizuotoje kasdienybėje tikėjimas neišnyksta iš akiračio ne tik kaip išorinis fenomenas, bet ir kaip vidinis dalykas. Tačiau tai gali būti ne tiek paslėptas tikėjimas, kiek neaiškumas, kai aš pats negaliu pasakyti, ar aš tikiu, ar ne. Aišku, tai būtų galima traktuoti kaip vieną tikėjimo privatizavimo apraiškų, kai tikėjimas nustumiamas į intymumo sritį ir nebeįgauna išorinių stabilizuojančių ir intersubjektyviai patvirtinamų apibrėžčių. Sekuliarizuota kasdienybė dažniausiai neturi aiškaus atsakymo į klausimą dėl Dievo. Tad čia galima kelti klausimą, ar sekuliarizuota kasdienybė yra tokia jau nereliginga ar net ateistiška. Čia nenorėtume ieškoti naujų religingumo apraiškų. Daug svarbiau yra tai, kad tikėjimas kaip santykis su Dievu pasitraukia į intymumo sritį taip, kad sekuliarizuotos kasdienybės subjektas pats negali šio santykio reflektuoti ir jis jam pačiam lieka miglotas. Čia religijos demaskavimai iš karto pateikia poziciją religijos atžvilgiu ir, būdami savaime suprantami viešojoje erdvėje, tampa kasdienio subjekto pozicija religijos atžvilgiu. Tikrovė tarsi pasidalija – yra aiški, vieša, įprasta ir savaime suprantama tikrovė, kurią nurodo demaskavimai, ir yra miglota santykio su Dievu tikrovė, kuri yra nustumta į intymumo sritį ir pasireiškia tik ribiniais atvejais veikiau kaip klausimas nei žinojimas.

¹⁹ A. Sverdiolas. *Apie pamėklinę būtį*. Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 197. Galbūt atsakyti realybės principo mums neleidžia mūsų kūniškas sąlytis su pasauliu. Tiek, kiek mes kūniškai judame, liečiame, patiriame, mes gebame skirti, kas yra tikra, o kas ne. Nors juslės apgaulingos, vis dėlto, patirdami pasaulį, mes gana patikimai žinome, kas jame tikra. Gal todėl mes negalime manyti (kaip tai daroma teorinėje plotmėje), kad žodis, ženklas galutinai praranda savo referentinę funkciją.

UNMASKED RELIGION AS A GIVEN OF RELIGION IN THE SECULARIZED EVERYDAY-LIFE**Mintautas Gutauskas**

Summary

The article raises the hypothesis that religion is not an internal feature of the secularized everyday-life, but religion is given in its undisguised semblance. The character of unmasking of religion in the secularized everyday-life is explained with reference to J. Baudrillard's interpretation of simulation and simulacra and to P. Sloterdijk's analysis of cynical consciousness. The object of the article is the ontological presuppositions of such unmaskings. It is supposed that the presupposition of all unmaskings of religion is the tumbling acceptance of God's absolute reality. The atheistic denial of God is analyzed as a form of unmasking. Further the unmasking of religion as simulacra is examined. It discloses religion as a spectacle, which masks true dimension of reality – power, mental reality or economical dimension. According to this various forms of unmasking are distinguished. The character of unmasking thinking is explained with the reference to H. G. Gadamer's concept of pre-text and to P. Sloterdijk's interpretation of the cynical truth as naked truth. It is revealed how the unmasking thought learns to find the pre-text behind every text, the naked truth behind every truth. Finally raises the question about the limits of unmaskings and the possibility of religion in the periphery of these unmaskings.

Keywords: religion, secularization, everyday-life, simulation, cynicism.